

YAVUZ SULTAN SELİM DÖNEMİ VE SONRASI

1. Orta Asya ile Anadolu arasındaki geçişin kapanması
2. Hilafetin İstanbul'a getirilmesiyle devletin, Türk tebaa üzerinde dini, bir baskı unsuruna dönüştürmesi
3. Osmanlı sultanlarının aynı zamanda Halife olmanın vicdani baskısı altına girmeleri

Avrupalılar, 1492 mucizesi ile sömürecekleri yeni zayıf düşmanlar bulmuşlardı. Bazen birbirlerinin mallarına el koysalar da, topluca zenginleşmeye çalışıyorlardı. Avrupalıların zenginleşmek için plânlar yaptıkları bu yıllar ise, Türklerin soydaşlarından kopmaya başladıkları dönem oldu.

1500'lü yılların başlarında gelişen bazı olaylar, Horasan'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin sona ermesine neden oldu. Bu hadiseler aynı zamanda, Anadolu'nun iç bölgesindeki halkla, İstanbul'daki yönetimin arasının açılmasına da sebep oldu.

Olaylar zinciri Şah İsmail ile başladı. Şah İsmail, sünni bir Müslüman olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızının oğludur. Babası, İsmail iki yaşında iken öldü. Bir süre kardeşleri ile beraber hapis hayatı yaşadı. Kardeşleri öldürüldükten sonra Babası Şeyh Haydar'ın şeyhliği kendisine geçti. 13 yaşına kadar Lacihan'da Mirza Ali'nin sarayında kaldı. Sonra babasının dostlarını toplayıp başlarına geçti. Önce, babası Haydar'ın Akkoyunluların damadı iken, aileden dışlanmasının intikamını almak istedi. Türkleri birbirine düşürmek isteyen Farısların da desteğiyle 1502'de, Uzun Hasan'ın torunu Elvend Hanı (1498-1504) yendiğinde henüz ondört yaşındaydı. Tebriz'i, Bağdat'ı fethetti. 1509'da Bakü'yü aldı. Gerek fethettiği yerlerde gerekse komşularında kendine taraftar bulabilmek için, din konusunda yeni bir yol olarak Şiiliği seçti. Bir taraftan Doğu Anadolu'daki Türkler arasında, şiiiliği yaymaya çalıştı. Diğer taraftan, doğu sınırındaki Sünni olan Özbek Türkleriyle (Timurluların devamı sayılırlar) savaştı. Özbeklerin Horasan'a girmeleri üzerine Şah İsmail, 1510 yılında Muhammed Şaybani yönetimindeki Özbekleri Merv'deki savaşta kesin olarak yendi.

DOĞU TÜRKÜĞÜ İLE BATI TÜRKÜĞÜ AYRILIYOR

1510 yılında esir ettiği Muhammed Şaybani'nin cesedini Osmanlı Sultanı II. Bayezid'e gönderdi. Bu olaydan bir yıl sonra 1511 de Antalya'da Şahkulu Tekelü Baba isyanı başladı. Şahkulu, Teke'de (Antalya) doğmuştu. Kendisi, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden Hasan Halife'nin oğluydu. Erdebil'de Şii inançları doğrultusunda öğrenim gördükten sonra Teke'ye döndü. Erdebil Tekkesi, Bizans'ı yıkan Osmanlı sülâlesinin devşirmelere önem verdiğini, Türklerle ise baskı yaptığını düşünüyordu. Bu durumu, Ehl-i Beyt'e yapılanlarla özdeşleştirenler bile vardı. Bu duygularla geri dönen Şahkulu, Padişah II. Bayezid'in oğulları arasındaki 1510'da başlayan taht kavgalarından faydalandı. Kurduğu Şii taraftarı ordusuyla isyan başlattı. Çok kanlı mücadeleler oldu. Bazı kaynaklara göre 50.000 insan öldü. Sonunda Ağustos 1511 de Şahkulu öldürüldü ve isyan bastırıldı.

Bütün bu olaylar Türkler arasına Sünni-Şii ayrımının girmesine yol açtı. Sonuçta Horasan'dan Anadolu'ya göçler bıçak gibi kesildi. **Merv'deki bu savaş, Türk tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturdu. Türk dünyası fiilen ve fikren bölündü.**

Bu sırada şehzade Selim (Yavuz Sultan Selim), daha önce hiçbir şehzadenin yöneticilik yapmadığı Trabzon'da bulunuyordu. Şah İsmail'in gelişmesini, Doğu Anadolu'daki Türklerin,

Osmanlı'dan soğuyup neredeyse tersine göçe başlamalarını gözlüyordu. Şahkulu isyanının şiddetini görünce daha fazla dayanamadı. Zaten kardeşleri de padişah olmak için mücadele başlatmışlardı. Babasına bir hal olursa en uzaktaki şehzade kendisiydi. Gürcistan'a yaptığı seferlerle ün kazanmıştı. Devletin başına geçip, bu olanlara dur demek istiyordu. Harekete geçti. Kırım hanı olan kayınpederi I.Mengli Giray'dan aldığı yardımla Edirne'ye geldi. Yeniçerilerin yardımıyla (Yenibahçe Ayaklanması) babasını tahtan indirdi, yerine geçti (1512).

Sonra yönünü Doğu'ya çevirdi. Muhtemelen Doğuda birliği sağlamadan, Horasan ile bağı sürdürmeden, Batıya doğru ilerlemenin sonuçsuz kalacağını düşünmüş olabilir. Yavuz, Çaldıran'da 1514 yılında Şah İsmail'i yendi. Şah Tebriz'den gerilere çekildi. Yavuz Tebriz'de sadece 9 gün kaldı. Robert Mantran'a göre, bu duruma Yeniçerilerin Tebriz'de kışı geçirmek istememeleri sebep oldu. Yavuz, Mısır'a doğru yola çıktı. Şah İsmail geri döndü, ama utancından eve kapandı ve ordusunun başına bir daha geçmedi. **Yiğit bir insan olan Şah İsmail**, gençliğinin verdiği iktidar hırsıyla hareket etmiş oldu. **Türk Dünyasının arasına, çözülmesi çok zor sorunlar bıraktı.** 1524 yılında 36 yaşında iken evinde öldü. Ama kurduğu Safevi Türk Devleti gelişerek devam etti.

Osmanlılar, Safevileri tamamen yıkamayınca Horasan'dan göçlerin engellenmesi sürdü. İran Türkleri ile de irtibat en aza indi. Bugünkü İran-Türkiye sınırı 1555 Amasya antlaşmasından sonra hemen hemen hiç değişmedi. Özdemiroğlu Osman Paşa (1527-1585) zamanında bazı küçük değişiklikler oldu. Paşa 1585'de Tebriz'e girdi. Ancak ilk Cuma namazını kıldırdıktan hemen sonra hastalandı ve geri dönerken yolda öldü. Bu zamansız ölüm hem Tebriz'in terk edilmesine hem de Astrahan Hanlığına ciddi yardım edilememesine neden oldu. Daha sonraki 1639 Kasr-ı Şirin antlaşması sınırlarla ilgili son antlaşmadır ve 1555'e uygundur.

HİLAFETİN İSTANBUL'A GELMESİ

Yavuz Sultan Selim, 1517'de halifenin yaşadığı bölge olan Mısır'ı Memluk Türklerinden aldı. Yılmaz Öztuna'nın aktardığına göre, dönerken Halife III. Mütevekkil Ala'llah, amcasının oğlu Ebu Bekir ve Ahmed, damadı Nasri Muhammed ve El-Ezher Üniversitesi (Bu medrese hakkında İstanbul'un Fethi makalesinde bilgi verilmişti.) hocalarından bir kısmını, kendisiyle birlikte İstanbul'a getirdi. İstanbul'daki din bilginleri ile yeni gelenler arasında dini konularda tartışmalar başladı. Böylece, Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren, üst görevlerdeki Türklerin Müslümanlığa bakışı değişmeye başladı. Bu değişiklik öncelikle şer-i hukuk ve örf-i hukuk konularında kendini gösterdi. Hukuk sistemi yeniden düzenlenmeye başlandı.

Bu dönemde şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi, Türklerin tarihini Osmanoğlu ile başlatan kitabını, belki de, bu etkilerle yazdı. Devşirme paşalardan Lütfi Paşa (1488-1563), yazdığı Tevarih-i Al-i Osman isimli kitabında; gaza yoluyla dini yaymak, savunmak ve korumak şartlarını yerine getirdiği için Kanuni'yi "asrın imamı" olarak tanımlıyordu. Ekmeleddin İhsanoğlu'na göre bunun iki sebebi vardı. Birincisi, gaza yoluyla dini yaymak, müdafaa ve muhafaza etmektir. İkinci sebep ise bir önceki paragrafta anlatılanlardı. Yani, uygulamalarda şer'i hukuk prensiplerine daha sıkı bir şekilde dikkat etmelerine ve örfi hukukun, mali düzenlemelerin, şer'i hukuk çerçevesinde izahını bulmasıydı.

Halbuki Kanuni döneminde (1520-1566), Osmanlı sınırları içerisindeki ve civarındaki milletlerden Müslümanlığı kabul eden olmadı. Yani din yayılmıyor, sadece Müslümanlar geniş alanlara yayılıyorlardı. Kanuni ayrıca, kendi soydaşı ve bağımlıları olan Kırım ve Kazan Türklerinin, 1525'ten itibaren yaptıkları imdat çağrılarını kayıtsız kaldı. Bu durum Rusların güçlenmesine ve Türklere en çok soykırım uygulayan devlet olmasına zemin hazırladı. **Ruslar, Kanuni döneminde Moskova'dan çıkarak Hazar denizine ulaştılar.** Tabii bu durumun tek sebebi Kanuni'nin davranışları değildir. Zaten bu konuda Altınordu Devleti'nin Öncesi ve Sonrası makalesinde daha geniş bilgi verildi.

Osmanlı'da eğitim önce sıbyan okullarında verilirdi. Bu okul, ilk öğretim niteliğinde idi. Tekke ve zaviyeler ise daha çok halk okulu vasfındaydı. Acemi oğlanı, yeniçerilerin eğitildiği özel amaçlı bir kurumdur. Enderun ise daha çok devşirmelere yönelik, devlet yöneticisi yetiştiren özellikli bir okuldu. Burada devşirmeler çok sıkı bir eğitim ve öğretime tabi tutulurdu. Padişaha bağlılıklarını pekiştirmek için de padişahın kişisel hizmetlerinde yetiştirilirdi. Bu hizmetlerde başarılı görülenler yönetime getirilirdi.

Medreseler ise en yüksek eğitim veren kurumlardı. Fatih'in kurduğu Sahnı Seman Medreselerinde, dini bilgilerin yanında hukuk ve edebiyat öğretilirdi. Kanuni Sultan Süleyman da İstanbul'da kendi adıyla anılan medrese açtırdı. Bu medresede ise daha çok tıp ve matematik derslerine ağırlık verildi.

Buradan da anlaşılacağı gibi, gerek Gazali'nin etkisi ve gerekse Hilafetin İstanbul'a getirilmesi bile, padişahlar güçlü olunca Türkleri pozitif ilimlerden yeterince ayıramamıştı. Ancak Kanuni'den sonra padişahlar güçsüzleşince, devşirme yöneticiler ve sofuların etkisi gittikçe arttı.

Doğrudan medreselere karışamayacaklarını düşünen bu guruplar, hedef olarak döneminin en büyük rasathanesini seçtiler. 1580 yılında bir bahane buldular. (Bazı tarihçiler 1585 olarak bahsederler). İstanbul'da veba salgını başlamıştı. Yeniçeriler, bu salgının rasathaneden yayıldığını söylediler. Kimi tarihçilere göre de, rasathanedeki teleskoplarla melekleri seyrediyorlar diye bahane ettiler. **Hangi saçma sebeple olursa olsun, sonunda yeniçeriler rasathaneyi yerle bir ettiler.**

Bu dönemde padişah olan III. Murat (1574-1595) ise, bunlarla ilgilenen durumda değildi. Osmanlı İmparatorluğu, onun zamanında en geniş sınırlarına erişmesine rağmen, gözü kadınlarda idi. Zaten ülkeyi, eşi Venedikli Safiye Sultan idare ediyor gibiydi. Refik Özdek'in aktardığına göre (cilt III, s.570), **III. Murat ise toplam 41 kadından, tam 130 çocuk sahibi oldu.** Bu çocukların çoğu kendi sağlığında öldü. Geriye 19 erkek ile 26 kadar kız çocuk kaldı. Yerine tahta çıkan III. Mehmet (1595-1603), "Nizam-ı Alem için" kalan erkekleri boğdurttu. Annesi Safiye Sultan ise ülkeyi idare etmeyi sürdürdü.

Dolayısıyla III. Murat ve haleflerinin birçoğu, yeniçerilerle uğraşabilecek durumda değillerdi. Diğer taraftan padişahların kız çocuklarının çokluğu da, sistemi bozan diğer bir etkendi. Osmanlının ilk dönemlerinde, güçlü padişahlar varken zaten az sayıda olan damatlar sorun olmuyorlardı. Ayrıca damatlara devlet ile ilgili haklar verilmiyordu. (Kanuni'nin damadı Rüstem Paşayı sadrazam yapması hariç) Ancak, padişahlar güçsüzleştikçe anlayış da değişmeye başladı. Bu kadar damada ve damadın çevresine, iş bulmaya veya kolaylıklar sağlanmaya çalışılır oldu. Onları kayırmak zorunluluğunun, damatların çocukları ve torunlarına bile intikal ettiği düşünülünce, devletin gerilemesi daha iyi anlaşılabilir. (Günümüz demokrasilerinde ise, yöneticilerin herhangi bir yakınının yolsuzluğu bile halkı hemen kızdırmaktadır.)

Devşirmeler, sofular ve yeniçeriler bundan böyle menfaat birliklerini artırdılar. Başlarında artık güçlü padişah istemiyorlardı. Bu nedenle şehzadelerin yetiştirilmesinin sisteminin değiştirilmesinde etkili oldular. Önceleri Osmanlı şehzadeleri, eğitim ve öğretimleri lalaların denetiminde valiliklerde bulunarak yetiştirilirdi. Yukarıda saydığımız gurup bu uygulamayı terk ettirerek, şehzadelerin saraya hapsedilmelerini sağlayacak planlar uyguladılar. Şehzadelerin eğitimleriyle de ciddi ilgilenmediler. Bazı şehzadelerin okuma yazmayı bile cariyelerinden öğrendikleri söylenir. **Saraya hapsedilen şehzadelerin, ölüm korkusundan ruhsal dengeleri bozuluyordu.** Bu ruh haliyle padişah olanlar, diğer taraftan devletin bekası için kardeşlerini öldürmek zorunda da kaldıklarından vicdanen sıkıntıya düşüyorlardı. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen üç gurubun oyunağı oluyorlardı.

Bu gurupların etkisiyle 16. yüzyılın sonundan itibaren medreselerde dini bilgilerin dışındaki mevzular, ders konuları olmaktan çıkarılmaya başladı. Hattâ bir süre sonra, tasavvuf dersleri bile kaldırıldı. Sadece fıkıh ve kelâm dersleri okutulur oldu. Ancak bazı medreselerde, matematik okutulmaya devam edildi. Bu uygulamaların sonucunda **Medrese sistemi çökmeye başladı**. Yerine yeni kurum koyma arayışı da engelledi. Yeni eğitim kurumları, uzun bir süre sonra sadece askeri alanda açılabilirdi.

II. Mahmut döneminde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Tarihe "Vakayi Hayriye" olarak geçen bu olaydan sonra, üst görevlere daha çok Türkler getirilmeye başlandı. Bu durum etkisini yeni eğitim-öğretim kurumlarının kurulması şeklinde gösterdi. 1827 de Mektebi Tıbbiye, 1834 yılında Mektebi Harbiye, 1836'da Müzikayı Hümayun Mektepleri açıldı. Tercüme odasına Rumların yerine Türk ve İslâm memurlar alınmaya başlandı. İstanbul'da ilk öğretim mecburi oldu. Memur yetiştirmek için çeşitli okullar kuruldu. İlkokuldan sonra bugünkü orta okul yerine geçen "rüştiye"ler açıldı.

Kız çocukları için rüştiye 1858 de ilk kez İstanbul'da açıldı. Lise ayarındaki "idadi"lerin ilki olan Galatasaray Sultanisi 1868'de açıldı. **Osmanlı'da eğitim teşkilatı en hızlı gelişmesini, II. Abdülhamit döneminde gerçekleştirdi**. İlk üniversite olan Darülfünun ise 1900 yılında açıldı. Haçlı seferleri sırasında Avrupalılar, Türklerde gördükleri eğitim sistemini ülkelerinde uygulayarak Hıristiyanlığın bağnazlığından kurtulmuşlardı. Şimdi ise Hıristiyanlara örnek olan eğitim sistemlerini terk eden Türkler, Avrupa'dan aldıkları eğitim sistemini uygulayarak ilerlemeye çalışıyorlardı.

Hilafetin İstanbul'a gelmesinden sonra Türklerin anlayışlarındaki değişiklikler hayatın hemen her alanında gerçekleşti. Türklerin ticari anlayışlarındaki, kadına bakışlarındaki, sanatla ilgili düşüncelerindeki, zamana uyarak devletlerini ve gelişmelerini sürdürmedeki ve Türkçe'deki değişimler diğer bazı makalelerde kısaca inceleneceğinden burada bahsedilmeyecektir.